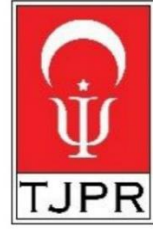

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 7 • Haziran 2023 • 43-69
Issue: 7 • June 2023 • 43-69

Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma

A Quantitative Research on the Relationship Between Res-
ponsibility and Religiosity in Middle Adulthood

Yasin Samet Kazel

Araştırma Görevlisi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: yasinsamet.kazel@kilis.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1182-071X
Kilis / Türkiye

Research Assistant
Kilis 7 Aralık University
Faculty of Theology
E-mail: yasinsamet.kazel@kilis.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1182-071X
Kilis / Turkey

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1265346>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received	14 Mart 2023 • 14 March 2023
Kabul Tarihi • Accepted	18 Mayıs 2023 • 18 May 2023

Ö z e t

İnsan yaşamının gelişim evrelerinden biri olan, hayatın gençlik ve yaşlılık arasındaki kısmı olarak nitelendirilen orta yetişkinlik, gelişimin tepe noktası olarak ifade edilmekte ve yaşam serüveninin verimli yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, ifade edilen verimli yıllar içerisinde insanın yaşam serüveninde etkin rol oynadığı düşünülen orta yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık kavramı ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, orta yetişkinlik döneminde bulunan bireylerin sorumluluk ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve orta yetişkinlerin sorumluluk ve dindarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu) göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Araştırma 2022 yılında, Samsun ve Ordu illerinde ikamet etmekte olan, 35-55 yaş aralığında bulunan, kolay örnekleme yöntemiyle seçilmiş 365 orta yetişkin üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan veriler Kişisel Bilgi Formu, Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış olup online uygulama sonucunda elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Veriler normal dağılım göstermediğinden gruplar arası farklılaşmayı tespit etmek için ikili gruplandırmalarda Mann Whitney U ve çoklu gruplandırmalarda Kruskal Wallis H testi uygulanırken, sorumluluk ve dindarlık arasındaki ilişkinin anlamlılığını, kuvvetini ve yönünü belirlemek için Spearman Brown (Korelasyon) analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, orta yetişkinlerin sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, gelir durumuna göre ise sorumluluk duygu düzeylerinde farklılık gösterip davranış düzeylerinde farklılık göstermediği ve yaş, medeni durum gibi demografik değişkenlere göre sorumluluğun hem duygu hem de davranış boyutunda anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Orta yetişkinlerin dindarlık düzeyleri ise cinsiyet, yaş, gelir ve medeni duruma göre incelendiğinde yapılan analizler neticesinde anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırmanın temel problemini teşkil eden orta yetişkinlerin sorumluluk duygu ve davranışı ile dindarlık düzeyleri arasında ise anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre sorumluluk ile dindarlık arasında hem duygu hem de davranış boyutunda pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r
Din psikolojisi • Orta yetişkinlik • Din
Dindarlık • Sorumluluk

A b s t r a c t

Middle adulthood, which is considered as the phase between youth and old age in the developmental stages of human life, is described as the pinnacle of development and represents the productive years of the life journey. This study aims to examine the concepts of responsibility and religiosity during middle adulthood, a period believed to play a significant role in an individual's life journey within these productive years. Specifically, the study investigates the relationship between the levels of responsibility and religiosity among individuals in middle adulthood and explores whether these levels differ based on certain demographic variables (gender, age, marital status, income status). The research was conducted in 2022 among 365 middle adults aged between 35-55, residing in the provinces of Samsun and Ordu, using convenience sampling. The data collection instruments utilized in the study include the Personal Information Form, the Responsibility Feeling and Behavior Scale, and the Religiosity Scale. Employing a quantitative research model, specifically the correlational survey method, the collected data from online applications were analyzed using the SPSS 22 software package. Since the data did not exhibit normal distribution, the Mann Whitney U test was employed for pairwise group comparisons, while the Kruskal Wallis H test was utilized for multiple group comparisons. Additionally, Spearman Brown (Correlation) analysis was employed to determine the significance, strength, and direction of the relationship between responsibility and religiosity. The research findings indicate that the levels of responsibility emotion and behavior differ according to gender, while income status only affects responsibility emotion levels and not behavior levels. Moreover, demographic variables such as age and marital status do not demonstrate a significant difference in both the emotion and behavior dimensions of responsibility. However, when examining the religiosity levels of middle adults in relation to gender, age, income, and marital status, significant differences were observed. Furthermore, the research indicates a significant relationship between the sense and behavior of responsibility and the levels of religiosity among middle adults. Consequently, it is concluded that there is a positive and moderate relationship between responsibility and religiosity in both the emotion and behavior dimensions.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Middle adulthood • Religion
Religiosity • Responsibility

Giriş

İnsan, değişim ve gelişim gösteren bir varlık olarak yaşam serüveninin belirli dönemlerinde birtakım özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu özellikler fiziksel, psikolojik, sosyal vb. olabilmekle birlikte gelişim psikolojisinde bazı ayırıcı nitelikleriyle farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar çerçevesinde tanımlanan gelişim evreleri bağlamında yetişkinlik dönemi hem fizyolojik hem de psikolojik olgunluğa erişmiş olan insanları kapsamaktadır. Daha açık bir ifadeyle yetişkinlik dönemi, biyolojik boyutuyla üretkenliği, psikolojik boyutuyla sorumluluk bilincine sahip olmayı, sosyal boyutuyla toplum normlarına uygun davranışlar sergilemeyi, hukuki boyutuyla vatandaşlık görevlerini yerine getirmeyi ve dini boyutuyla da yaratıcı tarafından emredilen emir veya yasaklara karşı sorumluluğu ifade etmektedir (Köylü, 2020: 51-53). İlk yetişkinlik, orta yetişkinlik ve son yetişkinlik olmak üzere üç dönem içerisinde incelenen yetişkinlik dönemi insanın yaşam serüveninde en verimli yılları kapsamaktadır. Bu noktada araştırma kapsamında bu verimli yıllar içerisinde insanın yaşam serüveninde etkin rol oynadığı düşünülen sorumluluk kavramı ve dindarlık olgusunun da tartışılacağı orta yetişkinlik dönemi ele alınacaktır.

Orta yetişkinlik (middle adulthood) veya orta yaş (midlife) kavramı, ilk olarak 1895 yılında Funk & Wagnalls Standard Dictionary'de kullanılmış olup çevrimiçi Oxford İngilizce sözlüğüne göre "hayatın gençlik ve yaşlılık arasındaki kısmı" olarak tanımlanmaktadır (Lachman, 2001). Orta yetişkinlik dönemi, birçok psikolog tarafından farklı yaş aralıklarına ayrılmış olmakla birlikte belirli bir yaş aralığına sabitlemek oldukça zor bir durumdur. Ancak Robert J. Havighurst, Levinson ve pek çok psikolog genel hatlarıyla bazı sınırlar çizmişlerdir. Havighurst, orta yetişkinlik dönemini 30-55 yaş arası olarak ifade ederken Levinson, 40-60 yaş arası olarak belirtmektedir. Bununla birlikte pek çok psikolog da 35-55 yaş arası olarak bu dönemi ele almaktadır (Köylü, 2020: 65).

Orta yetişkinlik dönemi aynı zamanda gelişimin tepe noktası olarak ifade edilmektedir (Onur, 2017: 179). Gelişimin tepe noktası olarak ifade edilen bu dönem orta yetişkinlerin hayatları açısından bir eşikte olduğunu göstermektedir. Nitekim gelişimin tepe noktasında olan orta yetişkinler hem bu döneme kadar yaşamış oldukları hayatı sorgulamakta hem de hayatlarının geri kalanını planlamaktadırlar. Bu dönemde gerçekleşen sorgulamalar veya yaşantılar orta yetişkinlik döneminde bulunan kişilerin hayatında birtakım duyguları (başarı, başarısızlık vb.) da tetikleyebilmektedir. Bu noktada açığa çıkan durum ise literatürde "orta yaş krizi" (midlife crisis) olarak adlandırılmaktadır (Hutchinson, 2020: 16).

Özellikle ABD’de orta yaş krizi ile ilgili kaleme alınmış olan kitaplar yetişkinlerin kırklı yaşlarında önemli değişiklikler yaptıklarını ileri sürmekte ve bu dönem içerisinde ortaya çıkan "yaşamındaki son şans" anlayışının bu dönemdeki kriz özelliğini vurguladığı belirtilmektedir (Cüceloğlu, 2015: 395-396). Bu dönemde ortaya çıkan kriz durumunu ise tetikleyen birçok neden olabilmekle birlikte genel hatlarıyla orta yetişkinlik döneminin bazı özelliklerine değinilecektir.

Orta yetişkinlik döneminde fiziksel, bilişsel ve sosyal olarak bir önceki gelişim dönemine göre birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Fiziksel olarak insanın dış görünümünde değişiklikler (cilt kırışıklığı, saçlarda dökülme/beyazlama, kilo alma vs.) olmakla birlikte en belirgin değişiklikler görme ve işitme duyularındaki gerilemelerde gözlemlenmektedir (Onur, 2017: 222). Bilişsel özelliklere bakıldığında yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bilişsel olarak otuzlu yaşlarla birlikte bir gerileme olabileceği, buna karşın bazı diğer araştırmalarda altmışlı yaşlara kadar bilişsel gelişimin devam ettiği ifade edilmektedir. Ancak genel hatlarıyla bakıldığında orta yetişkinlikte hayat tecrübesinin özellikle akıl yürütme becerileri veya düşünme kabiliyetleri üzerinde olumlu etkileri olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte zeka düzeylerinde de yaşa bağlı olarak gerileme olmamakta gelişim döneminin gerektirdiği şartlar göz önünde bulundurularak oluşturulan mekan ve yeterli zamanla birlikte gençler kadar yetişkinler de etkili öğrenebilmektedirler (Dam, 2003: 32; İlhan, 2019: 195; Onur, 2017: 225). Sosyal özelliklerine bakıldığında ise toplumsal sorumluluklarını yerine getirme, ekonomik olarak yaşam standardını yakalayıp devam ettirme, çocuklarının yetişmelerinde rehberlik etme, boş zamanları için kendilerine uygun meşguliyetler edinme, yaşlanan ebeveynlerine ve orta yaşın getirdiği fiziksel değişimlere uyum sağlama olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda bu dönemde bulunan kişilerin toplum üzerindeki etkileri ve toplumun bu dönemdeki kişilerden beklenti içerisinde olduğu sosyal sorumluluk ve görevler üst düzeyde olmaktadır (Karacoşkun, 2017: 101; Köylü, 2020: 73-75).

Orta yetişkinlik döneminde yukarıda ifade edilen fiziksel, bilişsel ve sosyal özelliklerin yanında psikolojik boyutuyla da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bu dönem içerisinde bireylerin iç dünyalarında yaşamış oldukları psikolojik değişimlerin başında hayatın muhasebesi, içe dönüklük ve ölüm gerçeğiyle yüzleşmek gelmektedir. Kritik bir evre olarak ifade edilebilecek olan bu evrede bireyler hayatlarına dair yaptıkları değerlendirmelerde artık “o andan ölüme kadar” şeklinde kendilerini konumlandırmaktadırlar (Köylü, 2020: 70). Bu dönemde daha çok içsel yaşam tarzını tercih eden orta yetişkinler, yaşamış oldukları hayatlarına dair

gerçekleştirdikleri sorgulamaların ardından geleceklere ile ilgili sorumlulukları ve hedefleri karşılaştırma yoluna gitmektedirler (Onur, 2017: 192). Bu dönem aynı zamanda gelişim kuramcılarının Erikson'un sekiz basamaklı psiko-sosyal gelişim kuramına göre "üretkenliğe karşı durgunluk evresine" tekabül etmektedir. Kurama göre bu evrede birey üretken ve yaratıcı olmakla birlikte gelecek kuşaklara rehber olma gibi bir sorumluluğu da üstlenmektedir. Bununla birlikte birey ancak içsel süreçlerinde ortaya çıkan karmaşalarının üstesinden gelebildiğinde sosyal yaşantısında sorumluluk bilincine sahip, üretken ve aktif bir kişilik yapılanmasına sahip olabilmektedir. Aksi takdirde hedeflerini gerçekleştirememiş (iş sahibi olma, evlenme vb.) bireyler hayatlarında durgunluk (verimsiz yıllar) yaşayabilmektedir. (Erikson, 1987: 240-241; Ersanlı, 2012: 247; Gürses & Kılavuz, 2011: 158). Bu bağlamda orta yaşlarda kişiliğin genel olarak kararlılık gösterdiği ifade edilmekte ve bunun yanı sıra dini tutumlarda da olumlu veya olumsuz anlamda aynı durumun söz konusu olduğu belirtilmektedir (Karaca, 2017: 177).

Orta yetişkinlikte içe dönüklük ve sorgulama/arayış süreci sonrasında bazı insanların dini yönelim gösterdikleri veya dine ilgi duydukları görülebilir (Peker, 2017: 176). Dini yönelim gösteren orta yetişkinlerde ilk yetişkinlik dönemine nazaran dine olan ilginin özellikle hayatı anlamlı ve değerli kılma noktasında daha fazla olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda din, daha çok içsel bir görünüm arz etmektedir (Hökelekli, 2015: 112). İçsel bir görünüm arz eden din, orta yetişkinlik döneminde J. Fowler'ın yedi evreden oluşan inanç gelişim kuramına göre insan yaşamındaki zıtlıkların bütünleşmesi ve bu zıtlıkların benimsenmesini ifade eden "birleştirici iman" (conjunctive faith) evresine tekabül etmektedir. Bu evrede insan, çok boyutlu bakış açısının kazanımlarıyla birlikte dini semboller ve mitlere dair derinlemesine değerlendirmeler yapabilmekte, eleştirel bakış açısıyla ise dini sembol ve mitleri yeniden yapılandırma yoluna gidebilmektedir (Fowler, 2000: 100).

Orta yetişkinlik dönemi ile ilgili yukarıda ifade edilen özelliklerden sonra bu dönem içerisinde önemli bir konumu teşkil eden sorumluluk kavramı ele alınacaktır. Sorumluluk kavramı, birçok açıdan (psikolojik, sosyolojik, hukuki, ahlaki, felsefi, dini vb.) ele alınmakla birlikte insanın "davranışları sonucunda ortaya çıkan durumu kabullenmesi veya kendi üzerine alması" olarak tanımlanabilir (Topçu, 2016: 192). Bununla birlikte "sorumluluk, ahlaki, hukuki, sosyal, müşterek mesleki ya da kişisel sorumluluklar veya görevler, yükümlülükler ve mesuliyetler şeklinde kavramsallaştırılabilecek olan bir kişisel ve sosyal iyilik" olarak ifade edilebilir (Kartopu vd., 2018: 465; Sheldon vd., 2018: 64). Kişisel ve sosyal iyilik

olarak kavramsallaştırılan sorumluluk kavramı, temelde üç boyutlu olarak düşünülebilir. İlk olarak insanın kendisine dair olan sorumluluğu gelmekle birlikte başkalarına ve bir inanç/düşünce sistemine olan sorumlulukları ifade edilebilir (Bahadır, 2011: 120). Ancak her bir boyuta yönelik bir bilinçlenme için insanın kendisine dair olan sorumluluk bilincine sahip olması hem insanın öz-değeri hem de tutarlı bir kişilik için ayrı bir öneme sahiptir. Aynı zamanda saygı kavramı ile de yakından ilişkisi bulunan sorumluluk, özellikle başkalarına dair olan sorumluluk bilincinde itici bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır (Göka, 2019: 211). Thomas Lickona'ya göre saygının bir uzantısı olan sorumluluk, “yanıt/karşılık verme yeteneği” olarak açıklanmaktadır. Yanıt veya karşılık vermek başkalarına yönelmek, onlara dikkat etmek, onların ihtiyaçlarını aktif olarak cevaplamak anlamlarına gelmektedir. Bu durum insanların birbirleriyle ilgilenme konusundaki pozitif yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır (Lickona, 1991). Bu noktada ise sorumlulukla ilişkili olarak bir diğer kavram olan diğerkamlık kavramı karşımıza çıkmaktadır. Nitekim insanların sosyal sorumluluklarına vurgu yapan diğerkamlık, karşılık beklemeden yardım etme olarak düşünüldüğünde Lickona'nın yanıt verme yeteneği olarak açıkladığı sorumlulukla oldukça sıkı bir ilişki içinde gözükmektedir (Düzgüner, 2019: 362; Sağır, 2020: 293). Bu çerçevede sorumluluk, kişinin yalnızca kendisini düşünmesinin ötesinde canlı-cansız bütün varlıkları içerisine alan, kendinden başlayarak ailesine, içerisinde yaşadığı topluma ve bütün insanlığa yönelik bilinç ve ahlak düzeyini ifade eden, günümüz dünyası için oldukça önemli bir kavramdır (Yaran, 2018: 141).

Sorumluluk, genel kabul içerisinde insanın özgür olması ve akıl yönünden sağlıklı olması durumunda açığa çıkmaktadır. Özgürlüğün ve akıl sağlığının bulunmadığı noktada sorumluluk ile ilgili bir durum söz konusu olamamaktadır. Bu çerçevede özgürlük ve akıl sağlığı temelde sorumluluk kavramının ön şartı olarak ifade edilebilir. Özgürlük ve akıl sağlığının yanında sorumluluk kavramı ile ilişkili olarak özerklik (autonomy) kavramını da belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim psikolojik bir eğilim olan özerklik gibi sorumlulukta psikolojik bir eğilim olarak düşünülebilir (Sheldon vd., 2018: 64). Çünkü insanın kendi kararlarını verebilme, kendini yönetebilme yetisi (Budak, 2021: 559) veya bir anlamda kendini yönetebilecek seviyede sağlıklı olması anlamına gelen özerklik gibi sorumlulukta insanın tutum ve davranışlarından birini tercih ederek yönetmesi anlamını taşımaktadır. Bu noktada kişilik özelliklerinden biri olan öz-denetim ön plana çıkmaktadır. Nitekim özerklik ve sorumluluk arasında kurulan ilişkide öz-denetim yani otokontrol seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Bu bağlamda kişilik özelliklerinden öz-denetim seviyesi yüksek olan kişilerin, “çalışkan, hassas, dikkatli, sorumluluk sahibi olma,

güvenilir ve bir şeyleri başarmak için güçlü iradeye sahip olma” gibi özellikleri taşıdıkları ifade edilmektedir (Çiçek & Aslan, 2020: 140). Tüm bunlarla birlikte aynı zamanda sorumluluk psikolojik iyi olmanın ölçütlerinden biri olarak da nitelendirilmektedir (Aydın, 2009: 90).

Sorumluluk ile ilgili olarak ortaya çıkan bazı düşüncelere bakıldığında, Aristoteles sorumluluğu erdem öğretisi ile ilişkilendirirken, Kant, ödev ahlaki ile bağlantısını kurmaktadır (Coşkun, 2019). Topçu sorumluluğu hukuki (dışsal) ve ahlaki (içsel) olmak üzere ikiye ayırıp sorumluluğun temel şartı olarak “bilgi” ve “hürriyet” kavramlarını işaret ederken (Topçu, 2016: 192-194), Güngör ise sorumluluğu vazife olarak nitelendirmenin yanı sıra “beklenen davranış” ve “tercih” kavramları ile açıklamaktadır. Bununla birlikte ahlaki, cezai ve hukuki olmak üzere üçe ayırıp sorumluluğun temelini “hürriyet” kavramını, işlevselliği noktasında “akıl” kavramını yerleştirmekte ve kaynağı olarak ise “cemiyet” kavramını işaret etmektedir (Güngör, 1995: 126-138). Logoterapi kuramının kurucusu olan V. Frankl sorumluluğu “insanın sahip olduğu en büyük değerlerden” biri olarak konumlandırırken temelini “özgürlük” kavramını yerleştirmektedir. Bununla birlikte sorumluluğun kaynağından ziyade işlevi ve amacına yönelirken (insana kattığı anlam) kaynağı olarak “toplum, din veya daha farklı bir kaynak” işaret edilmektedir (Bahadır, 2011: 120-121; Frankl, 2009: 130). Varoluşçu yaklaşıma göre ise sorumluluk, insanın kendi kararlarını vermesi, verdiği kararlara sahip çıkması ve insanın kendini gerçekleştirme anlamında önemli bir konumu teşkil etmektedir (Göka, 2021: 50-53).

Dinler açısından da sorumluluk kavramı oldukça önemlidir. İslam dini özelinde bakıldığında birçok ayette sorumluluğa dair vurguların olduğu görülecektir. Nitekim “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir” (Ahzab, 33/72) ayetinde öne çıkan emanet kavramı ile bir boyutuyla insanın sorumlulukları işaret edilmektedir. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder” (Kıyame, 75/36) ayetinde ise insanın üstlendiği sorumluluklarından dolayı birtakım görevleri olduğu ve bunun bilincinde olması gerektiği vurgulanırken, “Yapmakta olduklarınızdan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz” (Nahl, 16/93) ayetinde ise insanın davranışlarından sorumlu olduğu ve bunlardan ötürü olumlu veya olumsuz karşılık göreceği işaret edilmektedir. Bazı örneklerine yer verilen sorumluluk ile ilgili ayetlerde İslam dini özelinde insanın mutlak anlamda sorumluluk bilincine sahip olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda sorumluluk bilinci İslami literatür içerisinde dindarlığın en önemli belirtilerinden olan “takva” kavramı ile ifade edilebilir. Nitekim takva, bir boyutuyla “Allah’a

karşı sorumluluk bilinci” (Uludağ, 2023) anlamına gelmektedir. Bununla birlikte İslam dini özelinde inananların yalnızca Allah’a karşı sorumluluğu değil, bireyin kendisine, ailesine, anne babaya, eşlerin birbirlerine, çocuklarına, topluma ve çevreye karşı da sorumlulukları bulunmaktadır (Altuntaş, 2020: 17-22).

Genel hatlarıyla sorumluluk, hem bireyin sağlıklı ve tutarlı bir kişiliğe sahip olması hem de toplumsal düzenin sağlıklı işlemesi anlamında önemli bir kavramdır. Bu bağlamda sorumluluk kavramının öne çıktığı orta yetişkinlik dönemi, çoğu insanın birçok açıdan gelişimlerini tamamladıkları, görev ve sorumluluklarını yerine getirdikleri, hayatlarını şekillendirdikleri ve olgunluğa eriştikleri bir dönem olarak çerçevelenebilir. Bu noktada din fenomeni ise sorumlulukla ve orta yetişkinlik döneminin psikolojik özellikleriyle ilişkili olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim kriz evresinin aşılması, ilgi alanlarının sınırlı olması, hayatın sona ereceği hissinin belirginleşmeye başlaması ve insanlara anlam olanağı tanıyarak problemlere çözüm önerileri sunabilmesi gibi işlevsel katkıları bulunabilmektedir (Yüksel, 2017: 123). Bunun yanı sıra sorumluluk ile dindarlık arasındaki ilişkide önemli bir diğer nokta ise birbirleri üzerinde aktif rol oynamaları olacaktır. Sorumluluk bilincine sahip dindar bir insan, hem sorumluluk sahibi olduğu için dini emir ve yasaklara dair tutum ve davranışlarını düzenleyecektir hem de dindar olduğu için dini olan ve olmayan bütün sorumluluklarına dair bilinçli tutum ve davranışlar ortaya koyacaktır. Bu sorumluluk bilincine sahip olan insanlar, Rollo May’in sorumluluk bilinci yeterince gelişmemiş insanlar için kullandığı sağlıksız (nevrotik) dindarlık nitelendirmesiyle ilişkili olarak, “sağlıklı dindarlar” şeklinde konumlandırılabilir (Çetin, 2019: 75-82).

Genel bir çerçevesi çizilen kuramsal arka planın ardından araştırmanın temel problemi ifade edilecektir. Araştırmanın temel problemi: Orta yetişkinlerin sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır? Bu temel probleme ilişkin olarak alt problem: Orta yetişkinlerin sorumluluk düzeyleri ve dindarlık düzeyleri bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu) göre farklılaşmakta mıdır?

a. Yöntem

Orta yetişkinlik dönemindeki bireylerin sorumluluk ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve orta yetişkinlerin sorumluluk ve dindarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu) göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

a.a. Veri Toplama Araçları ve Analiz

Bu araştırma katılımcıların demografik bilgilerine yönelik soruların yer aldığı kişisel bilgi formu ile birlikte iki ölçekten oluşan anket çalışmasından oluşmaktadır. Katılımcıların sorumluluk duygusu ve davranış düzeylerini ölçmek için Özen tarafından (2008) geliştirilen "Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek, kişilerin hayatlarındaki sorumluluk duygusunun etkisini ve bu duygunun davranışlara ne ölçüde yansıdığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek içerisinde kullanılan maddeler sorumluluk kavramının hem duyguyu hem de davranış boyutunu birlikte ölçmeyi hedeflemektedir. 18 maddeden oluşan ölçek, kişilerin duyguyu boyutu ile sosyal durumlarda yaşanan sorumluluk duygusunu, davranış boyutu ile de duyguyu bağlamında ortaya çıkan sorumluluk davranışının yaşanma durumunu açığa çıkarmaktadır. Sorumluluk ölçeği duyguyu ve davranış boyutu olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır (Özen, 2013: 345-346). Bu bağlamda ölçek iki alt ölçek olarak "sorumluluk duygusu" ve "sorumluluk davranışı" şeklinde kullanılmıştır (Özen, 2013: 353). Güvenirlik ve geçerlik analizleri yapılan ölçeğin sorumluluk duygusu alt boyutu için gerçekleştirilen güvenirlilik analizi sonucu Cronbach's Alpha katsayısı ,875, sorumluluk davranışı alt boyutu için ise ,886 olarak bulunmuştur. Ölçek, 4'lü likert tipi olup maddeler "Her zaman", "Sıklıkla", "Çok nadir" ve "Hiçbir zaman" yanıtlarından oluşmaktadır.

Katılımcıların dindarlık düzeylerini ölçmek için Kula tarafından (1993) geliştirilen "Dindarlık Envanteri" kullanılmıştır (Kula, 2001). Kula tarafından 30 madde ve 6 boyutlu olarak geliştirilen ölçek, 2008 yılında Aydemir tarafından 25 madde şeklinde yeniden örgütlenmiştir (Aydemir, 2008). Bu çalışmada ise ölçeğin yapı geçerliğini test etmek üzere yapılan faktör analizi sonucunda binişik maddelerin olduğu tespit edilmiş ve 7 madde daha çıkarılarak 18 madde şeklinde ölçek kullanılmıştır. Aynı zamanda birinci faktör yükünün %30 dan fazla olması nedeniyle (%55,94) her bir boyut ayrı ayrı incelenmemiş, ölçek tek boyutlu olarak katılımcıların dindarlık düzeylerini ifade etmektedir. Güvenirlilik analizi yapılan ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı ise ,943 olarak bulunmuştur. Ölçek, 5'li likert tipi olup maddeler "Kesinlikle katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" yanıtlarından oluşmaktadır.

Araştırma için elde edilen veriler SPSS 22 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda çalışmada kullanılan sorumluluk duygusu ve davranışı ölçeği ile dindarlık ölçeğinin normal dağılım göstermemesinden dolayı Parametric testler yerine Non-

parametric testler kullanılmıştır. Analizler yapılırken ikili gruplandırmalarda Mann-Whitney U testi uygulanmış olup çoklu gruplandırmalarda ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Aynı zamanda sorumluluk ve dindarlık arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini belirlemek üzere Spearman Brown (Korelasyon) analizi uygulanmıştır.

a.b. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2022 yılında Samsun ve Ordu illerinde ikamet etmekte olan orta yetişkinler oluştururken örneklemini ise bu illerde ikamet eden 365 orta yetişkin oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin yaş aralığı 35-55 yaş arası olup katılımcılar, kolay örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın verileri Google Docs uygulaması üzerinden online olarak elde edilmiştir.

b. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmada orta yetişkinlik dönemindeki katılımcıların demografik verileri ile sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri ve dindarlık düzeyleri incelenmiş olup sorumluluk ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede elde edilen veriler aşağıda başlıklar halinde verilecektir.

b.a. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılara ait demografik veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo-1:

Katılımcıların demografik özellikleri			
D Ö		n	%
Cinsiyet	Kadın	119	32,6
	Erkek	246	67,4
Yaş	35-40	116	31,8
	41-45	92	25,2
	46-50	68	18,6
	51-55	89	24,4
Medeni Durum	Evli	338	92,6
	Bekar	27	7,4
Gelir Durumu	İyi	134	36,7
	Orta	216	59,2
	Düşük	15	4,1

Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında katılımcıların %32,6’sının kadın, %67,4’ünün ise erkek olduğu görülmektedir. Yaş dağılımına bakıldığında ise katılımcıların %31,8’inin 35-40 yaş aralığında, %25,2’sinin 41-45 yaş aralığında, %24,4’ünün 51-55 yaş aralığında ve %18,6’sının 46-50 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde ise büyük bir oranla %92,6'sının evli, %7,4'ünün bekâr olduğu gözlemlenmektedir. Son olarak gelir durumlarına bakıldığında ise %59,2'sinin orta düzeyde gelire sahip olduğu ve bu oranı takiben %36,7'sinin iyi, %4,1'inin düşük gelire sahip olduğu görülmektedir.

Demografik değişkenlerden medeni durum gruplandırmalarında evli, bekâr ve diğer grupları yer almaktaydı. Ancak diğer grubunda yer alan katılımcı sayısının (n: 4) düşük olması nedeniyle bekâr grubu içerisinde dâhil edilmiş ve analizler buna göre yapılmıştır. Aynı şekilde gelir durumu gruplandırmalarında çok iyi, iyi, orta, düşük ve çok düşük şeklinde bir gruplandırma yapılmıştır. Fakat çok iyi (n: 7) ve çok düşük (n: 1) gelir grubunda yer alan katılımcı sayısının az olması nedeniyle çok iyi grubunda yer alan katılımcılar iyi grubuna, çok düşük grubunda yer alan katılımcılar ise düşük gelir grubuna dâhil edilmiştir. Yukarıdaki tablo ve bu demografik değişkenlere dair analizlerin yer aldığı aşağıdaki tablolar bu şekilde organize edilmiştir.

b.b. Katılımcıların Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri

b.b.a. Cinsiyete Göre Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo-2:

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin cinsiyete göre mann-whitney u testi sonuçları

S D D D	Cinsiyet	n	Sıra Orta- laması	Sıra Toplamı	U	p
Sorumluluk Duygusu	Kadın	119	164,61	19588,00	12448	,020
	Erkek	246	191,90	47207,00		
Sorumluluk Davranışı	Kadın	119	157,22	18709,00	11569	,001
	Erkek	246	195,47	48086,00		

Tablo-2'ye bakıldığında katılımcıların cinsiyete göre sorumluluk duygu ve davranış düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=,020 < ,05$ / $p=,001 < ,05$). Buna göre erkeklerin sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bazı araştırmalarda cinsiyet ile sorumluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Cengil, 2015: Kartopu vd., 2018: Özen, 2009: Tellioglu, 2015). Bir diğer araştırmada ise sorumluluk

duygusu alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı bir farklılık gözlemlenirken sorumluluk davranışı alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Ş. Turan, 2019). Bir başka çalışmada ise kız öğrencilerin sorumluluk düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Gökalp vd., 2021).

Sorumluluk ile sıkı bir ilişki içinde olan özgecilik (diğerkamlık) kavramı üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada ise cinsiyet ile özgecilik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek özgecilik puanına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Sağır, 2020: 306).

Elde edilen sonuç görülebildiği kadarıyla diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Buna göre elde edilen sonuçta araştırmanın örneklemini dikkate alınabilir. Bunun yanı sıra Türk toplumunun ataerkil yapısının da etkisinin olduğu düşünülebilir. Nitekim orta yetişkinlik dönemi ve Türk toplumunun özellikleriyle ilişkili olarak erkeklerin evi geçindirmek, aileye bakmak, eşinin ihtiyaçlarını karşılamak, çocuklarının eğitimiyle ilgilenmek vb. sorumlulukları bulunmaktadır.

Her ne kadar araştırma sonucuna göre erkeklerin sorumluluk düzeyleri kadınlara oranla daha yüksek olsa dahi kadınların da aile içi iletişimi sağlamak, çocuklarını yetiştirmek veya bazı kadınlar özelinde ev ekonomisine katkı sağlamak gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

b.b.b. Yaşa Göre Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin yaş durumlarına göre incelenmesi amacıyla Kruskal-Wallis H testi gerçekleştirilmiştir.

Analiz neticesinde elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo-3:

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin yaş durumuna göre kruskal-wallis h testi sonuçları

S D D D	Yaş	n	Sıra Ortalaması	sd	x ²	p	Anlamlı Fark
Sorumluluk Duygusu	35-40 (1)	116	172,76	3	3,829	,281	-
	41-45 (2)	92	191,72				
	46-50 (3)	68	199,10				
	51-55 (4)	89	175,02				
Sorumluluk Davranışı	35-40 (1)	116	166,73	3	6,055	,109	-
	41-45 (2)	92	191,37				
	46-50 (3)	68	203,67				
	51-55 (4)	89	179,76				

Tablo-3'e bakıldığında katılımcıların yaşa göre sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=,281>,05/p=,109>,05$). Buna göre katılımcıların yaş düzeylerinin sorumluluğunun hem duygusu hem de davranış boyutunda etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bazı araştırmalara bakıldığında yaş ile sorumluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Tellioglu, 2015; Ş. Turan, 2019). Bu araştırmada da ulaşılan sonucun belirtilen araştırmalarla örtüştüğü gözükmemektedir. Orta yaşların başlangıcı genel hatlarıyla bireylerin hayatlarında sorumluluklarının farkına vardığı ve bu sorumluluklarını yerine getirmeye başladığı bir dönüm noktası olarak düşünülebilir.

b.b.c. Medeni Duruma Göre Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri

Katılımcıların sorumluluk duygusu ve davranış düzeylerinin medeni durumlarına göre Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo-4:

Katılımcıların sorumluluk duygusu ve davranış düzeylerinin medeni durumuna göre mann-whitney u testi sonuçları

S D D D	Medeni Durum	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Sorumluluk	Evli	338	182,18	61577,50	4286,500	,599
Duygusu	Bekar	27	193,24	5217,50		
Sorumluluk	Evli	338	182,73	61762,50	4471,500	,862
Davranışı	Bekar	27	186,39	5032,50		

Tablo-4'e bakıldığında katılımcıların medeni duruma göre sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=,599>,05/p=,862>,05$). Buna göre katılımcıların medeni durumlarının sorumluluğunun hem duygusu hem de davranış boyutunda etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bir araştırmada medeni durum ile sorumluluk duygusu ve davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tellioglu, 2015). Öğretmenler üzerine yapılan bir araştırmada ise medeni durumlarına göre sosyal sorumluluk boyutlarına yönelik görüşlerinde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir (Ercan, 2009).

Orta yetişkinlik döneminde bulunan bireylerin çoğunun buldukları gelişim evresi itibariyle evli olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda evlilerin, evlilik kurumunun doğal gereklilikleri itibariyle sorumluluk bilincine sahip olmaları, aile içi iletişimde ve çocuklarına rehberlik

etme noktasında bu bilincinin gerekliliklerini yerine getirmeleri, çoğunluğunun düzenli bir hayata sahip olmalarının sonucu olarak sorumluluklarının farkında olması ve yerine getirmesi vb. söz konusudur. Ancak bununla birlikte evlilerin bekarlara oranla sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin yüksek çıkması da bekarların da bireysel sorumluluk bilincine sahip olmaları ile açıklanabilir.

b.b.d. Gelir Durumuna Göre Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin gelir durumlarına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo-5:

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin gelir durumuna göre kruskal-wallis h testi sonuçları

S D D D	Gelir Durumu	n	Sıra Ortalaması	sd	x ²	p	Anlamlı Fark
Sorumluluk Duygusu	İyi (1)	134	197,69	2	7,282	,026	3-1
	Orta (2)	216	177,72				
	Düşük (3)	15	127,73				
Sorumluluk Davranışı	İyi (1)	134	196,14	2	4,349	,114	-
	Orta (2)	216	177,25				
	Düşük (3)	15	148,40				

Tablo-5'e bakıldığında katılımcıların gelir durumuna göre sorumluluk duygu düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p=,026<,05$) ancak sorumluluk davranış düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği ($p=,114>,05$) görülmektedir. Buna göre katılımcıların gelir durumlarının sorumluluğun duygu boyutunda etkili olduğu davranış boyutunda ise etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sorumluluğun duygu boyutunda ortaya çıkan farklılaşmanın hangi gelir düzey gruplarında olduğunu tespit etmek için gerçekleştirilen ikili karşılaştırma aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-6:

Katılımcıların sorumluluk duygu düzeylerinin gelir durumuna göre ikili karşılaştırmaları

Grup 1 Grup 2	Test İstatistiği	Std. Hata	Std. Test İstatistikleri	Anlamlılık	Adj. Sig
Düşük-Orta	49,991	28,116	1,778	,075	,226
Düşük-İyi	69,957	28,669	2,440	,015	,044
Orta-İyi	19,966	11,579	1,724	,085	,0254

Parametrik olmayan testlerde ikili karşılaştırma yapılırken birden çok karşılaştırma yapıldığı ve 1.tip hatası yüksek çıktığı için düzeltme yapılmıştır. Yapılan düzeltme sonucunda gelir durumuna göre sorumluluk duygu düzeyleri arasındaki farklılaşmanın gelir düzeyi düşük ile iyi olanlar

arasında olduğu görülmektedir. Buna göre gelir düzeyi iyi olan orta yetişkinlerin sorumluluk duygu düzeyleri düşük gelir düzeyine sahip orta yetişkinlere oranla daha yüksek çıkmıştır (Tablo-6).

Gerçekleştirilen bazı araştırmalara bakıldığında gelir durumu ile sorumluluk duygu ve davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Cengil, 2015; Tellioglu, 2015; Ş. Turan, 2019). Öğrenciler üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada ise alt gelir düzeyinde olan öğrencilerin en yüksek puan ortalamasına sahip oldukları ve buna göre gelir düzeyi düştükçe öğrencilerin kişisel ve sosyal sorumluluk düzeylerinde artış olduğu tespit edilmiştir (Özen, 2009).

Bu araştırmada elde edilen sonuç görülebildiği kadarıyla duygu boyutuyla diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır. Bu bağlamda sorumluluğun duygu boyutunda elde edilen sonuç olumlu otomatik düşüncelerin duygusal olarak tezahürünü ifade edebilir. Gelir durumu iyi olan insanların en azından ekonomik yönden rahat bir konumda oldukları bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak insan hayatında ekonomik gerçekliğin yanı sıra birçok gerçeklikte bulunmaktadır. Bu gerçekliklerden biri olan duygular insan hayatını oldukça derinden etkilemektedir. Ekonomik refahın getirisiyle var olan rahatlık bir anlamda bazı duygularda da olumlu etkilere sahip olabilir. Bu noktada pozitif duygular üzerinde olumlu otomatik düşüncelerin etkili olduğu ifade edilmektedir (Lightsey vd., 2013). Bu durum ise hayata dair sorgulamaların yaşandığı orta yaşlarda psikolojik sağlığa olumlu etkilerde bulunabilir. Gelir durumu iyi olan insanların ise en azından ekonomik olarak hedeflerine ulaştıkları düşünüldüğünde elde ettikleri bu başarıyı yaşamlarının geneline yayma isteğini açığa çıkarabilir. Bunun sonucu olarak pozitif duygulara yönelme istekleri elde edilen sonuç üzerinde olumlu otomatik düşüncelerin etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra sorumluluğun davranış boyutunda farklılaşma olmaması katılımcıların çoğunun gelir durumlarının orta ve iyi gruplarında yer almaları ve gelir düzeyi düşük olan bireylerin toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine göre düşük gelirli olsalar dahi bu sorunu aşmak için çaba göstermeleri sorumluluk bilincine dair bir farkındalık olarak düşünülebilir. Aynı şekilde gelir düzeyi iyi olanların içerisinde yaşadıkları toplumun yararına olan meşguliyetleri veya çevrelerindeki ihtiyaç sahiplerine maddi destek sağlamaları sorumluluk bilincine dair bir gösterge olarak düşünülebilir. Bu çıkarımların haricinde ve ahlaki bir erdem olarak sorumluluk, gelir düzeyinden bağımsız olarak her bir bireyin edinmesi gereken bir erdem olarak düşünülmelidir. Bunlarla birlikte elde edilen sonuç örneklem bağlamında düşünülmelidir.

b.c. Katılımcıların Dindarlık Düzeyleri

b.c.a. Cinsiyete Göre Dindarlık Düzeyleri

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo-7:
Katılımcıların dindarlık düzeylerinin cinsiyete göre
mann-whitney u testi sonuçları

D D	Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	P
Dindarlık	Kadın	119	158,76	47902	11752	,002
	Erkek	246	194,73		18892	

Tablo-7’ye bakıldığında katılımcıların cinsiyete göre dindarlık düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=,002<,05$). Buna göre erkeklerin dindarlık düzeylerinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yetişkinler üzerine dindarlık modelleri çerçevesinde yapılan bir araştırmada cinsiyet ile dindarlık arasında iç güdümlü modelde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre erkeklerin iç güdümlü dindarlık modelinden aldıkları puan ortalamaları kadınlara oranla yüksek çıkmış ve erkeklerin iç güdümlü dindarlık eğilimine sahip olmalarının daha yüksek olabileceği belirtilmiştir (Koç, 2010). Yetişkinlere yönelik gerçekleştirilen bir diğer araştırmada ise cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre kadınların erkeklere oranla daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Baynal, 2015). Buna karşın Köktaş (1993), Karaca (2000), Onay (2004) ve Mehmedoğlu (2004) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda erkeklerin inanç ve ibadete katılım oranlarının kadınlardan daha yüksek olduğu belirtilmektedir (akt. Kurt, 2009: 8).

Literatüre bakıldığında din psikolojisi alanyazında cinsiyet-dindarlık ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu bağlamda bu araştırmalara dair gerçekleştirilen bir meta-analiz araştırmasına göre, Türk toplumunda kadınların erkeklere oranla kısmen daha dindar oldukları belirtilmektedir. Buna karşın genel anlamda cinsiyet-dindarlık ilişkisinde cinsiyet temelli bir farklılaşmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Cinsiyet temelli peşin kabullerden ziyade çok faktörlü etkilerin göz önünde bulundurulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Yapıcı, 2012).

177 araştırma verisi üzerinden gerçekleştirilen bir diğer meta-analiz çalışmasına göre ise kısmen kadınların erkeklere oranla daha dindar olduğu tespit edilmiştir. Ancak cinsiyet dindarlık ilişkisinde cinsiyetin tek belirleyici faktör olmadığı ve ölçme araçları, kültürel farklılıklar gibi nedenlerden dolayı bu farklılaşmanın meydana gelebileceği belirtilmektedir (Doğan & Karaca, 2021). 84 lisansüstü tezi üzerine gerçekleştirilen bir diğer meta-analiz çalışmasında da genel dindarlık, dini inanç ve dini ibadet boyutunda kadınların lehine bir sonuç elde edilmiştir (Korkmaz, 2020).

Bu çalışmada elde edilen sonuç değerlendirildiğinde örneklemin dikkate alınması ve erkek katılımcı sayısının kadınlara oranla fazla olması göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra Türk toplumunun yapısı itibarıyla ibadethaneye devam noktasında erkeklerin kadınlara oranla daha fazla eğilimi olduğu veya daha açık bir ifadeyle Türkiye’de kadınların ibadethaneye devam noktasında sayılarının düşük olduğu gözlemlenmektedir (Yılmaz, 2007: 124).

Bu gözlemin çalışmada elde edilen sonuç üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte yalnızca bu gözlemin etkili olduğu düşünülmemekte katılımcıların kişisel, sosyal ve kültürel unsurlarının da etkili olduğu düşünülmektedir.

b.c.b. Yaşa Göre Dindarlık Düzeyleri

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin yaş durumlarına göre Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo-8:
Katılımcıların dindarlık düzeylerinin yaş durumuna göre
kruskal-wallis h testi sonuçları

DD	Yaş	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Dindarlık	35-40 (1)	116	158,36	3	13,404	,004	1-3
	41-45 (2)	92	178,85				
	46-50 (3)	68	212,48				
	51-55 (4)	89	196,88				

Tablo-8’e bakıldığında katılımcıların yaşa göre dindarlık düzeyleri anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir ($p=,004<,05$). Bu farklılaşmanın hangi ikili yaş gruplarında olduğunu tespit etmek için gerçekleştirilen ikili karşılaştırma aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-9:

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin yaş durumuna göre ikili karşılaştırmaları

Grup 1 Grup 2	Test İstatistiği	Std. Hata	Std. Test İstatistikleri	Anlamlılık	Adj. Sig
35-40 - 41-45	-20,496	14,683	-1,396	,163	,976
35-40 - 51-55	-38,524	14,820	-2,599	,009	,056
35-40 - 46-50	-54,120	16,063	-3,369	,001	,005
41-45 - 51-55	-18,029	15,637	-1,153	,249	1,000
41-45 - 46-50	-33,625	16,819	-1,999	,046	,274
51-55 - 46-50	15,596	16,939	,921	,357	1,000

Parametrik olmayan testlerde ikili karşılaştırma yapılırken birden çok karşılaştırma yapıldığı ve 1.tip hatası yüksek çıktığı için düzeltme yapılmıştır. Yapılan düzeltme sonucunda yaşa göre dindarlık düzeyleri arasındaki farklılaşma 35-40 yaş aralığı ile 46-50 yaş aralığında gerçekleşmiştir. Buna göre 46-50 yaş aralığında bulunan orta yetişkinlerin dindarlık düzeyleri 35-40 yaş aralığında bulunan orta yetişkinlere oranla daha yüksek çıkmıştır (Tablo-9).

Yetişkinlik dönemine dair yapılan bir çalışmada yaş ile dindarlık ilişkisine bakıldığında yaşa göre dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre 31-45 yaş grubunun en düşük, 46-60 yaş grubunun ise en yüksek dindarlık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir (Baynal, 2015). Orta yetişkinlik dönemine dair yapılan bir başka çalışmada da yaş ile dindarlık ilişkisine bakıldığında yaşa göre dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre 51-60 yaş grubunda bulunanların 41-50 yaş grubunda bulunanlara oranla daha yüksek çıkmıştır (Sevindik, 2015). Bir başka çalışmada ise orta yetişkinlerde yaşa göre cinsiyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir (Gezenler, 2019).

Orta yetişkinlik döneminde kişilerin yaş ile birlikte dindarlık düzeylerinde bir artışın olduğu ifade edilebilir. Dindarlık eğilimindeki bu artış orta yetişkinlerde gözlemlenen fiziksel, bilişsel ve psikolojik değişimlerle ilişkili olarak da açıklanabilir. Yaşlılık belirtileri, ölüm gerçeğiyle yüzleşme, hayatın faniliği ve anlam arayışının varlığı dine ve dini değerlere yönelik eğilimin artmasında önemli unsurlar olarak düşünülebilir. Bu bağlamda bu çalışmada elde edilen sonuç orta yetişkinlik döneminin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda yaş ile birlikte artış göstermesi noktasında doğal karşılanabilir.

b.c.c. Medeni Duruma Göre Dindarlık Düzeyleri

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin medeni durumlarına göre

Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo-10:
Katılımcıların dindarlık düzeylerinin medeni durumuna göre
mann-whitney u testi sonuçları

D D	Medeni Durum	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	P
Dindarlık	Evli	338	186,52	63045,00	3372,000	,024
	Bekar	27	138,89	3750,00		

Tablo-10'a bakıldığında katılımcıların medeni duruma göre dindarlık düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=,024<,05$).

Buna göre evli olan orta yetişkinlerin dindarlık düzeylerinin bekar olan orta yetişkinlere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan bazı araştırmalara bakıldığında medeni durum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre medeni duruma göre evlilerin dindarlık düzeylerinin bekarlara oranla daha yüksek çıktığı bazı araştırmalarda tespit edilmiştir (Ayten, 2009; Baynal, 2015; Y. Turan, 2017).

Orta yetişkinlik dönemindeki evlilerin dindarlık düzeylerinin bekarlara oranla daha yüksek çıkması evlilik kurumunun insan hayatını düzenleyici rolünün bulunması, bireylerin çocuklarına iyi örnek olma eğilimine sahip olmaları, sorumluluk bilincine sahip olmaları, sosyal yaşamlarında görülen prososyal davranışlara yönelik pozitif eğilimleri ve ilgi alanlarının azalmasıyla birlikte dine dair tutum ve davranışlarında istekli olmalarının etkisi düşünülebilir.

b.c.d. Gelir Durumuna Göre Dindarlık Düzeyleri

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin gelir durumlarına göre Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo-11:
Katılımcıların dindarlık düzeylerinin gelir durumuna göre
kruskal-wallis h testi sonuçları

D D	Gelir Durumu	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Dindarlık	İyi (1)	134	206,57	2	15,691	,000	3-1/2-1
	Orta (2)	216	173,43				
	Düşük (3)	15	110,27				

Tablo-11'e bakıldığında katılımcıların gelir durumuna göre dindarlık düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=,000<,05$). Bu farklılaşmanın hangi ikili medeni gruplar arasında olduğunu tespit etmek için gerçekleştirilen ikili karşılaştırma aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-12:

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin gelir durumuna göre ikili karşılaştırmaları

Grup 1 Grup 2	Test İstatistiği	Std. Hata	Std. Test İstatistikleri	Anlamlılık	Adj. Sig
Düşük- Orta	63,164	28,082	2,249	,024	,073
Düşük- İyi	96,300	28,635	3,363	,001	,002
Orta- İyi	33,137	11,565	2,865	,004	,013

Parametrik olmayan testlerde ikili karşılaştırma yapılırken birden çok karşılaştırma yapıldığı ve 1. tip hatası yüksek çıktığı için düzeltme yapılmıştır. Yapılan düzeltme sonucunda gelir durumuna göre dindarlık düzeyleri arasındaki farklılaşmanın gelir düzeyi düşük ile iyi ve orta ile iyi olanlar arasında olduğu görülmektedir. Buna göre gelir düzeyi iyi olan orta yetişkinlerin dindarlık düzeyleri düşük ve orta gelir düzeyine sahip orta yetişkinlere oranla daha yüksek çıkmıştır (Tablo-12).

İlk yetişkinlik dönemine dair yapılan bir araştırmada gelir durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya göre gelir durumu iyi olan bireyler diğer gelir durum gruplarına oranla daha yüksek dindarlık düzeyine sahip çıkmıştır (Aydemir, 2008). Yine bir başka araştırmada ise üniversite öğrencilerinin aile gelir durumları ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırmaya göre üniversite öğrencilerinin aile gelir düzeyleri zengin olanların dindarlık düzeyleri inanç ve ibadet boyutunda diğer gelir durum gruplarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Kımtır, 2008: 196). Bir diğer araştırmada ise orta gelirli ailelerin çocuklarının düşük ve yüksek gelir durumuna sahip ailelerin çocuklarına oranla daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Onay, 2004). Buna karşın yetişkinlik dönemine dair yapılan bir araştırmada ekonomik durum ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Baynal, 2015).

Gelir durumu ile dindarlık arasındaki ilişkiye yukarıda zikredilen araştırma sonuçları dışında bakıldığında ülkemizde yapılan çalışmaların çoğuna göre sosyo-ekonomik durum yükseldikçe dindarlık düzeyinde gerileme olduğu göze çarpmaktadır (Yapıcı, 2021: 252). Ancak bu araştırmada elde edilen sonuç değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunluğunun memur grubundan (n: 248) ve üniversite mezunu (n: 301) oldukları göz önünde bulundurulmalıdır.

b.d. Katılımcıların Sorumluluk Duygu ve Davranış Düzeyleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

Katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini açığa çıkarmak üzere

gerçekleştirilen Spearman Brown (Korelasyon) analizi sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo-13:
Sorumluluk duygu ve davranışı ile dindarlık ilişkisine yönelik
spearman brown (korelasyon) analizi sonuçları

	Sorumluluk Duygusu	Sorumluluk Davranışı
Dindarlık	r ,332**	,336**
	p ,000	,000

Tablo-13'e göre katılımcıların sorumluluk duygu ve davranış düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p=,000<,01$). Sorumluluk ile dindarlık arasında hem duygu hem de davranış boyutunda pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r=,332/r=,336$).

Sorumluluk ve dindarlık ilişkisine dair gerçekleştirilen bazı diğer araştırmalarda da bu araştırmada elde edilen sonuca benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Cengil, 2015; Kartopu vd., 2018; Tellioglu, 2015; Ş. Turan, 2019). Orta yetişkinlik döneminde sorumluluğun önemli bir konumu teşkil ettiği ifade edilmişti. Bununla birlikte bu dönem içerisinde dini eğilimin bazı gerçeklerle yüzleşme sonucunda artabileceği de belirtilmişti. Bu bağlamda araştırma kapsamında sorumluluk ile dindarlık arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin açığa çıkması doğal bir sonuç olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra pozitif ilişkinin orta düzeyde olması ya da yüksek düzeyde olmaması ise araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili olabileceği düşünülmektedir. Ancak ilişkinin orta düzeyde olması dahi sorumluluk ile dindarlık arasında güçlü bir ilişkinin olduğunun göstergesi olarak ifade edilebilir.

Sorumluluk ile dindarlık arasında pozitif yönde bir ilişkinin ortaya çıkmasının birçok nedeni bulunabilir. İlk olarak bakıldığında sorumluluk ile dindarlığın birbirleri üzerinde aktif rol oynadıkları ifade edilmişti. Bu bağlamda sağlıklı dindarlığın oluşması için sorumluluk bilincinin gerekliliğine vurgu yapılırken bireysel, sosyal ve bir inanç/düşünce sistemine dair olan sorumlulukların yerine getirilmesinde ise dindarlığa vurgu yapılabilir. Nitekim dinlerin yapı taşlarından biri olarak nitelendirilebilecek olan sorumluluk hem bireysel ruh sağlığının hem de toplumsal düzenin sağlanması noktasında oldukça önemlidir. İnsanların kendilerine, ailelerine, içerisinde yaşamış oldukları topluma, kültürlerine ve inanmış oldukları dinlerinin aşkın varlığına yönelik sorumlulukları bulunmaktadır. Özellikle ifade edilen sorumluluk alanları üzerinden düşünüldüğünde sağlıklı bir iletişimin kurulması açısından da önemli bir konumu teşkil

etmektedir. Çünkü sorumluluklarını yerine getirmeyen insan kendi iç hesaplaşmalarında, öteki ile kurduğu iletişimde veya yaratıcısı ile olan bağlarında problemler yaşayabilir. Bu noktada sorumluluklarını yerine getiren bir birey ruhsal olarak sağlıklı bir durum yaşamadan hem gündelik hayatta sorumluluklarını (görevlerini) hem de dini inancının gerekliliklerini yerine getirmeye çalışacaktır. Böylelikle birey hem bireysel ve toplumsal anlamda hem de yaratıcısının nezdinde pozitif bir konumu tercih etmiş olacaktır.

S o n u ç

Orta yetişkinlik döneminde bulunan bireylerin sorumluluk ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ve orta yetişkinlerin sorumluluk ve dindarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu) göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Buna göre elde edilen sonuçlar şöyledir:

Orta yetişkinlerin cinsiyete göre sorumluluk duygu ve davranış düzeylerinin hem duygu hem de davranış boyutunda erkekler lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre orta yetişkin erkeklerin sorumluluk duygu ve davranış düzeyi orta yetişkin kadınlara oranla daha yüksektir sonucuna ulaşılmıştır. Yaşa göre sorumluluk duygu ve davranış düzeylerine bakıldığında ise hem duygu hem de davranış boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Medeni duruma göre sorumluluk duygu ve davranış düzeylerine bakıldığında da hem duygu hem de davranış boyutunda anlamlı bir farklılığın olmadığı gözlemlenmektedir. Gelir durumuna göre sorumluluk duygu ve davranış düzeylerine bakıldığında ise sorumluluğun duygu boyutunda gelir durumu gruplarından düşük ve iyi olanlar arasından gelir durumu iyi olanlar lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği ancak davranış boyutunda anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

Orta yetişkinlerin cinsiyete göre dindarlık düzeylerinin erkekler lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre orta yetişkin erkeklerin dindarlık düzeyi orta yetişkin kadınlara oranla daha yüksektir sonucuna ulaşılmıştır. Yaşa göre dindarlık düzeylerine bakıldığında ise anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yaşa göre dindarlık düzeyleri arasındaki farklılaşma 35-40 yaş aralığı ile 46-50 yaş aralığında tespit edilmiştir. Buna göre 46-50 yaş aralığında bulunan orta yetişkinlerin dindarlık düzeyleri 35-40 yaş aralığında bulunan orta yetişkinlere oranla daha yüksek çıkmıştır. Medeni duruma göre dindarlık düzeylerinde de anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda medeni duruma göre

dindarlık düzeyleri arasındaki farklılaşma bekârlar ile evliler arasında evliler lehine gerçekleşmiştir. Buna göre orta yetişkin evlilerin dindarlık düzeyleri orta yetişkin bekârlara oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir durumuna göre dindarlık düzeylerine bakıldığında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda gelir durumuna göre dindarlık düzeyleri arasındaki farklılaşmanın gelir düzeyi iyi ile düşük ve iyi ile orta olanlar arasında olduğu görülmektedir. Buna göre gelir düzeyi iyi olan orta yetişkinlerin dindarlık düzeylerinin düşük ve orta gelir düzeyine sahip orta yetişkinlere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın temel problemi olan orta yetişkinlik dönemindeki sorumluluk ve dindarlık ilişkisiyle ilgili olarak ise orta yetişkinlerin sorumluluk duygu ve davranış düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre sorumluluk ile dindarlık arasında hem duygu hem de davranış boyutunda pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Altuntaş, H. (2020). Kur'an'a göre insanın hak ve sorumlulukları. [çinde] *Sorumluluk Bilinci*. ed. E. Erdem (ss. 13-22). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi (İlk yetişkinlik dönemi)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, A. R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dini ritüellerin psikolojik değeri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), 87-100.

Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bahadır, A. (2011). *İnsanın anlam arayışı ve din: Logoterapik bir araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231.

Budak, S. (2021). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cengil, M. (2015). Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde sorumluluk duygusu ve sorumluluk davranışı üzerine bir araştırma. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 7-23.

Coşkun, S. (2019). Aristoteles ve Kant'ta sorumluluk. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 87-100.

Cüceloğlu, D. (2015). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetin, Ö. (2019). *Rollo May psikolojisinde din ve kişilik*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Çiçek, İ., & Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve beş faktör kişilik özellikleri: Kuramsal bir çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 137-147.

Dam, H. (2003). Yetişkinlere göre din eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 31-54.

Doğan, M., & Karaca, F. (2021). Cinsiyetin dindarlık üzerine etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Bilimname*, 45, 219-260.

Düzgüner, S. (2019). Pro-sosyal davranışlarda diğerkamılığın (özgecilik) tanımı ve konumu. *Bilimname*, 40, 351-373.

Ercan, B. (2009). *Ortaöğretim öğretmenlerinin sosyal sorumluluk anlayış ve uygulamaları: Antalya örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erikson, E. H. (1987). *Childhood and society*. London: Paladin Graf-ton Books.

Ersanlı, K. (2012). *Davranışlarımız*. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.

Fowler, J. W. (2000). İman bilincinin evreleri (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-104.

Frankl, V. E. (2009). *Ärztliche seelsorge grundlagen der logotherapie und existenzanalyse mit den >Zehn thesen über die person<*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Gezenler, A. (2019). *Orta yetişkinlik dönemi dindarlık ve mutluluk ilişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göka, E. (2019). *Hayatın anlamı var mı?* İstanbul: Kapı Yayınları.

Göka, E. (2021). *Psikoloji, varoluş, maneviyat*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Gökalp, A., Uluçınar, U., Değirmenci, N., & Yüksel, K. (2021). Öz denetim ile sorumluluk arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 715-726.

Güngör, E. (1995). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Hökelekli, H. (2015). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Hutchinson, B. (2020). *The midlife mind literature and the art of ageing*. London: Reaktion Books.

İlhan, T. (2019). Orta yetişkinlik döneminde psikososyal ve bilişsel gelişim. [içinde] *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi*. ed. H. Bacanlı & Ş. Işık. (ss. 177-204). Ankara: Pegem Akademi.

Karaca, F. (2017). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karacoşkun, M. D. (2017). Gelişim kuramları ve dönemlerine genel bir bakış. [içinde] *Din Psikolojisi El Kitabı* ed. M. D. Karacoşkun. (ss. 97-108). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kartopu, S., Geçer, H., & Hacikeleşoğlu, H. (2018). Sorumluluk duygusu ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine ampirik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 465-488.

Kımtır, N. (2008). *Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile dindarlık arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-248.

Korkmaz, S. (2020). Cinsiyete göre dindarlık: Bir meta-analiz çalışması. *Bilimname*, 43, 437-460.

Köylü, M. (2020). *Yetişkinlik dönemi din eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.

Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve din*. İstanbul: Ayışığıkitapları.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.

Lachman, M. E. (2001). *Handbook of midlife development*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Lickona, T. (1991). *Educating for character how our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.

Lightsey, O. R., Jr., Gharghani, G. G., Katz, A. M., McKinney, V. A., & Rarey, E. B. (2013). Positive automatic cognitions mediate the relationship between personality and trait positive affect. *Journal of Happiness Studies*, 14(1), 115-134.

Onay, A. (2004). *Dindarlık etkileşim ve değişim*. İstanbul: Dem Yayınları.

Onur, B. (2017). *Gelişim psikolojisi yetişkinlik yaşlılık ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Özen, Y. (2009). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kişisel ve sosyal sorumluluk yordayıcılarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özen, Y. (2013). Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 343-357.

Peker, H. (2017). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Sağır, Z. (2020). Özgecilik ve dini tutum: Farklı meslek grupları üzerine nicel bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 285-319.

Sevindik, D. (2015). *Orta yaş dönemi bireylerde dindarlık-mutluluk ilişkisi: Denizli örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sheldon, K. M., Gordeeva, T., Leontiev, D., Lynch, M. F., Osin, E., Rasskazova, E., & Dementiy, L. (2018). Freedom and responsibility go together: Personality, experimental, and cultural demonstrations. *Journal of Research in Personality*, 73, 63-74.

Tellioglu, B. (2015). *İlk yetişkinlik döneminde sorumluluk ve dindarlık ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topçu, N. (2016). *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turan, Ş. (2019). *Dindarlık ile sorumluluk ve öz düzenleme arasındaki ilişki: Çukurova Üniversitesi örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turan, Y. (2017). *Kişilik ve dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Uludağ, S. (2023). *Takva*. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>

Yapıcı, A. (2012). Türk toplumunda cinsiyete göre dindarlık farklılaşması: Bir meta-analiz denemesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.

Yapıcı, A. (2021). *Ruh sağlığı ve din: Psikososyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.

Yaran, C. S. (2018). *Müslümanın edinmesi gereken ahlaki erdemler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yılmaz, H. (2007). Hz. Peygamber döneminden günümüze kadınlar ve cami eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130.

Yüksel, A. (2017). Dini gelişim. [çinde] *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ed. M. D. Karacoşkun (ss. 111-126). Ankara: Grafiker Yayınları.

* Bu makale, yazarın *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi* (2022) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

